

Біляцька В.В.

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри перекладу
Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»

ТОПОНІМІКОН НОВЕЛІСТИКИ ТОМАСА МАННА

Анотація. У статті досліджено особливості функціонування топонімів у новелістиці німецького письменника Томаса Манна у творах «Смерть у Венеції», «Трістан», «Маріо і чарівник». Топонімічна лексика автора має значний семантико-художній потенціал, виконує сюжетотвірну та хронотопічну функції. Особливу увагу приділено новелі «Смерть у Венеції», де однойменний топонім є ключовим концептом та символом культурної кризи. Проаналізовано роль урбанонімів та широкого переліку хоронімів у відтворенні атмосфери «чарів смерті» та наближення глобальної катастрофи. Показано роль реальних географічних об'єктів Італії у символічному викритті антигуманної сутності часу.

Ключові слова: топонім, хронотопічна функція, Томас Манн, новела, ідіостиль.

Biliatska V.V. Toponymicon of Thomas Mann's novels. The article explores the peculiarities of the functioning of toponyms in the short stories (novellas) of the German writer Thomas Mann, specifically in the works «Death in Venice», «Tristan» and «Mario and the Magician». The author's toponymic vocabulary possesses significant semantic and artistic potential, fulfilling plot-forming and chronotopic functions. Special attention is paid to the novella «Death in Venice», where the namesake toponym serves as a key concept and a symbol of cultural crisis. The study analyzes the role of urbanonyms and a wide range of choronyms in recreating the atmosphere of the «charms of death» and the approach of a global catastrophe. Furthermore, the role of real geographical objects in Italy in the symbolic exposure of an anti-human essence is demonstrated.

Key words: toponym, chronotopic function, Thomas Mann, novella, idiostyle.

Актуальність дослідження. Дослідники творчого доробку Томаса Манна (В. Адмоні, Г. Бондаренко, Є. Волощук, М. Кургінян, А. Русакова, Т. Сільман, А. Федоров, Л. Хандогіна та інші) вказують на те, що він – письменник філософського складу, відповідно багато уваги відводять його поглядам і концепціям про філософію творчості, про духовність, про

божевільну одержимість, про природу краси тощо. Сам Т. Манн зауважував, що на становлення його світогляду вплинули три філософи: Ф. Ніцше, А. Шопенгауер та О. Шпенглер. Новели Т. Манна «Смерть у Венеції», «Тоніо Крегер», «Трістан», «Маріо і чарівник» – це роздуми про те, що залишиться, коли найкраща пора життя вже позаду, про те, які духовні цінності залишає людина після себе.

Томас Манн прагнув віднайти гуманістичний зміст у художній творчості. Саме в новелах автора відображено складність і болючість цих пошуків, відчутний автобіографічний момент. Проте топонімічна лексика новел Т. Манна «Смерть у Венеції», «Трістан», «Маріо і чарівник», яка має значний семантико-художній потенціал і створює своєрідну просторову доміную, не досліджувалася науковцями. Тому **мета статті** – розглянути функції топонімів у новелах Т. Манна як засіб творення часопростору, що виконують сюжетотвірну та хронотопічну функції, репрезентують певний історичний час та відповідну географію у творі.

Виклад основного матеріалу. В останні роки топонімія як універсальна категорія має інтерес у різних галузях: літературознавстві, лінгвістиці, лінгвоконцептології, етнолінгвістиці, лінгвокультурології та ін. Теоретичні аспекти категорійної семантики в мовознавстві розглянуто у працях І. Вихованця, А. Загнітка, О. Кардашук, Т. Масицької, М. Мірченка, Т. Скорбач, М. Степаненка С. Фоміної, К. Шульжука. Історія вивчення художнього топосу охоплює вже не одне століття. Й українські, і зарубіжні лінгвісти намагалися вивчити особливості категорії хронотопу, виокремити мовні засоби його вираження в літературних текстах.

Топоніміка в новелах німецького письменника більше, ніж інша лексична підсистема, відображає особливості суспільного життя та суспільно-історичних явищ кінця XIX – початку XX ст., у яких сформувалася географічна назва, соціально-культурологічні фактори. Як відомо, топонім – це одиниця мови, що має особливу семантику, потужний експресивний потенціал, а також є національно маркованою. Топонім «(від грец. τόπος – місце і грец. όνομα – назва) – назва місцевості, регіону, населеного пункту, об'єкту рельєфу, будь-якої частини поверхні Землі, тобто географічна назва» [2, с. 637].

Власна назва, за переконанням Ю. Карпенка, «містить незміряний, величезний обсяг інформації» [3, с. 61]. У мові ця інформація є імпліцитною, а в художньому тексті – експліцитною, відповідно до настанов автора, його задуму. Разом з власними назвами, на думку О. Немировської, топоніми

підпорядковуються загальним законам художності контексту, відзначаються експресивністю і стилістичною маркованістю [4, с. 83].

Ми ж акцентуємо на топонімах, що трапляються в художній літературі, у мовленні письменників і належать до окремої групи – до топонімів літературно-художніх. Літературно-художня топонімія, на відміну від реальної, має свої особливості, вона є вторинною, тобто тісно пов'язаною з «народною» топонімією, хоча й «вивчає географічне походження, смислове значення, розвиток, сучасний стан, написання та вимову, а також природні й соціальні умови минулого, за яких ці назви виникли» [4, с. 85].

Топоніми в новелах Т. Манна містять декілька різновидів, що базуються на географічних ознаках, їх можна класифікувати за територіальним принципом: назви країн, островів, морів, міст; назви площ, вулиць, провулків, готелей тощо. Не всі новели Т. Манна багаті на топоніми. Наприклад, у новелі «Трістан» події відбуваються в санаторії «Затишок» і навколо нього, куди герої приїжджають на лікування, вони піднімаються в гори, гуляють берегом моря, серед великого саду з гротами, альтанками й арками, маємо описи краєвидів, але відсутні топоніми. Увага реципієнта зосереджена на долі героїв серед пейзажних картин санаторію «Затишок».

У новелі Т. Манна «Смерть у Венеції» топонім *Венеція* винесено в назву твору. Цей топонім відіграє роль ключового слова тексту, сприяє усвідомленню концепції твору, його ідейно-естетичних настанов, впливає на читача і розрахований на широкий комунікативний контекст: «– До **Венеції**, перший клас! Прошу добродію! Ви добре вибрали мету своєї подорожі, - торохтів він, водячи пером. – Ох, **Венеція!** Чудове місто! Місто, сповнене для освіченої людини незвичайного чару завдяки своїй історії, та й теперішній красі також!» [5, с. 167].

Новела Т. Манна «Смерть у Венеції» є зразком інтелектуальної прози, автор вважав цей твір своїм досягненням. У ньому автор розробляє дискусійну тему долі митця і мистецтва в умовах культурної кризи. У центрі оповіді відомий німецький письменник Густав фон Ашенбах, відчувши гостру потребу в зміні способу життя, вирушає у мандри. У Венеції він зустрічає чотирнадцятилітнього хлопчика Тадзьо, прекрасного, як «юний бог». Тадзьо втілює для Ашенбаха саму людську досконалість, надихав його на описи сприйняття по-особливому Венеції. «Багато разів, коли за **Венецією** заходило сонце, він сидів на лавці в парку, щоб дивитися на Тадзю» [5, с. 209]; «йому було так тяжко прощатися з **Венецією** через Тадзю» [5, с. 198].

Автор подає власні назви міських об'єктів, вулиць (урбаноніми), площ, готелей, що є важливими штрихами у змалюванні портрета міст. Спочатку

Ашенбах гуляє вулицями Мюнхена, звідки він виїжджає, потім насолоджується краєвидами Венеції – канал Святого Марка, площа Святого Марка, готель «Купальні», готель «Верхній», собор Святого Марка: «...поплив до **Венеції**. Він зійшов біля площі **Святого Марка**, попив там чаю і за своєю тутешньою звичкою пішов гуляти вулицями» [5, с. 191]; «Дорога була знайома: лагуною повз площу **Святого Марка**, далі **Великим Каналом**... Громадські парки лишалися і знов зникла з очей, почався довгий ряд палаців, позаду, ще раз відкрилася **П'яцетта** у всій своїй королівській красі, а коли водяний шлях звернув убік, з'явилася чудова мармурова арка моста **Ріальто**» [5, с. 194].

Серед власних назв художнього твору топоніми мають особливе значення, адже вони, підпорядковуючись загальним законам художнього тексту, є експресивно і стилістично насиченими та визначають його просторовий чинник (топос). Топоніми, за висловом дослідниці Т. Немировської, є «місткими й ефективними акцентами контексту, що створюють контрасти і світлотінь, підсилюють і приглушують основну тему контексту, створюють головні контури оповіді, зовнішній і внутрішній асоціативні ефекти та діють у чітко заданому автором ключі» [4, с. 91].

Образ Венеції в новелі відіграє велику роль – це символ віковичної культури. Ашенбах уявляє яскраву панораму венеціанських храмів, парків, садів, але місто зустрічає його похмурим небом і тривалим дощем. Зустріч героя з Тадзью змінює сприйняття міста, він не звертає увагу на хворобу, що поширюється Венецією. Т. Манн подає чарівні описи міста, незважаючи на передчуття біди в ньому: «Це була **Венеція**, улеслива й підозріла красуня, – чи то казка, чи то пастка для чужинців» [5, с. 217].

«Смерть у Венеції» – це попередження письменника про «захід сонця Європи», про початок війни, невідомо твір починається описом кладовища та острова *Сан-Мікеле*. Венеція постає ідеальним містом відпочинку, у той же час автор передає наближення загрози, хвороби, яка «скосить» тисячі життів, індійської холери, що зародилася на берегах Гангу: «Пошесть довго і з незвичайною силою лютувала в цілому **Індостані**, перекинулася на схід, у **Китай**, і на захід, в **Афганістан** і в **Персію**, а звідти головними караванними шляхами покотилася, сіючи жах, до **Астрахані** і навіть до **Москви**. Поки **Європа** тремтіла, що звідти страшна примара може суходолом дійти й до неї, сирійські купці привезли її морем, і вона майже одночасно вигулькнула в багатьох середземноморських гаванях, підвела голову в **Тулоні** і в **Малазі**, показала свою машкару в **Палермо** і в **Неаполі** і, здавалося, вже не хотіла покидати **Калабрію** та **Апулію**. Північ **Італії** пошесть не зачепила, але у травні цього року у **Венеції** того самого дня страхітливі відріони були

знайдені...» [5, с. 228]. У наведеному прикладі висока активність використання топонімів, що заповнюють текст смисловим змістом: хвороба розповсюджується швидко, несучи смерть і хаос, реальність буття.

На думку О. Оніщенко, новела «Смерть у Венеції» розглядалася як відтворення атмосфери бездумного і легкого, але у той же час овіяного диханням смерті існування. Саме у процесі роботи над «Смертю у Венеції» Т. Манн формулює метафору – «чари смерті», поступово «вибудовуючи» «морально-психологічний ланцюг: життя – хвороба – товариство хворих – смерть – чари смерті» [6, с. 208].

На прикладі твору «Маріо і чарівник» показано роль реальних географічних об'єктів Італії у символічному викритті антигуманної сутності фашизму. Події в новелі «Маріо і чарівник» відбуваються теж в одному місті Італії, Торре ді Венере, де відпочивала спочатку в «Гранд-отелі», а потім у пансіоні «Елеонора» родина оповідача. Відпочинок видався не дуже вдалий через менталітет місцевого населення, яке було налаштовано надто зверхньо до іноземців. Оповідач описує неприємну атмосферу нетерпимості, що панує на відпочинку: *«Торре ді Венере лежить кілометрів за п'ятнадцять від Порто Клементе, одного з найпопулярніших курортів на Тірренському морі, по-міському елегантного, завжди дуже людного під час сезону... межа спокою й тиші давно вже посунулася узбережжям, аж до Маріна Петрієра і бозна куди далі»* [5, с. 246].

Дійсно, письменник відпочивав у цьому містечку 1926 року і надав реальній події, як він сам визначив, «етично-символістське значення». В алегоричній формі він викрив антигуманну сутність фашизму, який уводив у оману мільйони його співвітчизників. Розкриваючи «масове зачумлення» людей ідеологією у різних країнах Європи, довів, що все починалося з Італії. Топоніми в художніх текстах Т. Манна як номінанти й символи соціокультурного простору, надають конкретності про місце подій, найбільш тісно пов'язані з проявами духовної й матеріальної культури, репрезентовані назвами реальних об'єктів і допомагають розкрити символіку задуму новел, філософський задум митця та його погляди на духовні цінності.

Висновки. Топоніми є одним із визначальних засобів творення художнього часопростору, що дозволяє автору втілити свій філософський задум та відобразити конкретну історичну епоху. У новелах «Смерть у Венеції», «Трістан», «Маріо і чарівник» Томаса Манна географічні назви, як-от: *Венеція* чи *Торре ді Венере* є не просто місцем дії, а ключовими символами культурної кризи та засобами викриття антигуманних ідеологій. Дослідження демонструє, що топонімічна лексика виконує важливу сюжетотвірну функцію,

перетворюючись із нейтральних географічних маркерів на емоційно насичені та персоніфіковані образи-символи.

Література

1. Бачишина О. Б. Мовні засоби вираження просторових відношень в українській мові. *Наукові записки. Серія: Філологічна*. 2012. № 24. С. 7–9.
2. Карпенко О. П. Топонім. *Українська мова: енциклопедія*. НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови; ред. В. М. Русанівський та ін. Київ: Українська енциклопедія, 2000. 837 с.
3. Карпенко Ю. Літературна ономастика: Збірник статей. Одеса: Астропринт, 2008. 328 с.
4. Немировська О. Топонімікон як актуалізатор художнього простору (на матеріалі роману І.С. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський»). *Записки з ономастики*. 2005. № 8. С. 83–93.
5. Манн Томас «Смерть у Венеції» та інші новели. Київ: Лабораторія, 2024, 312 с.
6. Оніщенко О.І. Культурологічні виміри інтелектуальної прози: від художньої творчості до «ігор розуму»: монографія. Київ: Ін-т культурології НАМ України, 2021. 324 с.
7. Lützel Paul. Michael Schlafwandler am Zauberberg. Die Europa-Diskussion in Hermann Brochs und Thomas Manns Zeitromanen. *Thomas-Mann-Jahrbuch*. 2001. № 14. Pp. 49–62.
8. Hinz Michael. Verfallsanalyse und Utopie. Nietzsche-Rezeption in Thomas Manns “Zauberberg” und in Robert Musils «Der Mann ohne Eigenschaften». *Beiträge zur Robert-Musil-Forschung und zur neueren österreichischen Literatur*. St. Ingbert. 2000. Bd. 13. 116 p.